

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 2004

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr

Yayın No | Publication Number: 1168

Kitap Adı : Mu'tezilî Tanım Teorisi

Alt Başlık : Kâdî Abdülcebbar Eksenli Bir Soruşturma

Book Title : The Mu'tazilite Theory of Definition

Subtitle : An Investigation Centered on Qâdî 'Abd al-Jabbâr

ISBN : 978-625-8910-25-4

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258910254

Yazar | Author: Mehmet Ali Ulusoy | orcid.org/0009-0009-2176-3529

Kurum | Institution: Marmara Üniversitesi

ROR ID: ror.org/

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 189 (xvi+173)

Yayın Tarihi | Publication Date: Eylül | September 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRHT - İslam Teolojisi | Islamic Theology

BISAC: REL037060 - Din / İslam / Teoloji | Religion / Islam / Theology

THEMA: QRP + QRVG - İslam / Teoloji | Islam / Theology

LC Classification: BP166.14 - İslam Teolojisi (Kelâm) / Özel Ekoller ve Akımlar |

Islamic Theology (Kalâm) / Special Schools and Movements

DEWEY: 297.2 - İslam İnanc Teolojisi (Akaid ve Kelâm) | Islamic Doctrinal Theo-

logy ('Aqâ'id and Kalâm)

WoS Category: Din | Religion

WoS Citation Topics Meso: 6.256 - Din | Religion

WoS Citation Topics Micro: 6.256.1835 - Teoloji | Theology

Scopus Subject Areas: 1212 - Din Araştırmaları | Religious Studies

Atıf Bilgisi | Cite as: Ulusoy, Mehmet Ali. *Mu'tezilî Tanım Teorisi: Kâdî Abdülcebbar Eksenli Bir Soruşturma*. FCR Yayın Ltd.-Fecr, 2026.

© Tüm hakları saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Mu‘tezilî Tanım Teorisi

-Kâdî Abdülcebbâr

Eksenli Bir Soruşturma-

Mehmet Ali ULUSOY

Yazar Hakkında | About the Author

Mehmet Ali ULUSOY

23 Temmuz 1999'da Konya'da dünyaya geldi. Üniversiteye kadarki eğitimini Konya'da aldı. 2018'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimine başladı. 2023 yılında mezun oldu; aynı yıl içerisinde Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kelâm alanında yüksek lisans eğitimine başladı. 8 Haziran 2026'da "Kâdî Abdülcebâr'da Tanım Teorisi" başlıklı yüksek lisans tezini savunarak mezun oldu. 28 Temmuz 2026'da Marmara Üniversitesi Kelâm Anabilim Dalında doktora eğitimine başladı.

He was born in Konya on July 23, 1999. He completed his pre-university education in Konya. In 2018, he began his undergraduate studies at the Faculty of Theology at Marmara University and graduated in 2023. In the same year, he started his master's program in Kalam at the Institute of Social Sciences, Marmara University. On June 8, 2026, he graduated after successfully defending his master's thesis titled "Theory of Definition in Al-Qadi Abd al-Jabbar." On July 28, 2026, he began his doctoral studies in the Department of Kalam at Marmara University.

Kitap Hakkında

Mu'tezilî Tanım Teorisi

Kâdî Abdülcebâr Eksenli Bir Soruşturma

Müteahhirîn dönemde felsefeyle iç içe geçen kelâmın aksine, felsefî etkilerden uzak olması bakımından saf kelâm faaliyeti olarak nitelendirilebilecek mütekaddimîn dönemi, hususen de Mu'tezile kelâmı, ontolojik ve epistemolojik yönelimlerini büyük ölçüde Meşşâî felsefenin etkilerinden ve içerimlerinden uzak tutmaya çalışmıştır. Onların bu iki alandaki temel tavırları, farklı düzeylerde bütün teorik yaklaşımlarına yansımıştır. Bu yansımanın belirgin biçimde müşahade edildiği meselelerin başında tanım teorisi gelmektedir. Nitekim cevher-araz teorisinin dışladığı kabuller, tanımın lafzî düzeyde ele alınmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Dolayısıyla bu dönem kelâmında, özcü tanım anlayışı reddedilerek lafzî tanım anlayışı benimsenmiştir. Bu itibarla Kâdî Abdülcebâr'ın tanım nazariyesinde güçlü bir temyiz vurgusu öne çıkmaktadır. Kâdî, teorik ve teolojik hassasiyetlerine bağlı kalarak, aynı zamanda ontolojik ve epistemolojik imkân ve sınırlılıkları dikkate alarak bütünlüklük bir tanım teorisi inşa etmiştir. Bu bağlamda çalışma, öncelikle Mu'tezile'nin ve daha özelde Kâdî Abdülcebâr'ın tanım kuramını ortaya koymayı, ikincil olarak da onun kuramının Meşşâî filozoflar ve erken dönem Eş'arîlerle hangi yönlerden benzeştiğini ve hangi noktalarda onlardan ayrıştığını tahlil etmeyi de amaçlamaktadır. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde Kâdî Abdülcebâr'ın varlık ve bilgi anlayışı incelenmiştir. Bu çerçevede tanım anlayışının dayandığı ontik düzlemin anlaşılması amacıyla cevher-araz teorisi ve zât-sıfat ayrımı üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan nazar ile bilgi arasındaki ilişkinin, tanım ile tanımlanan arasındaki bağıntıya ne şekillerde yansıdığının belirginleştirilmesi amacıyla da Kâdî'nin bilgi anlayışının ana unsurları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise varlık ve bilgi anlayışı üzerine inşa edilen tanım nazariyesinin mâhiyeti irdelenmiştir. Bu doğrultuda tanımın unsurları ve amacı gibi meselelere geçmeden önce, tanıma ilişkin kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve tanımın irtibatlı olduğu diğer kavramlar tespit edilerek analiz edilmiştir. Bir diğer husus ise tanımlama ile tesmiye arasında birtakım farkların tespit edilmiş olmasıdır. Bu çerçevede, söz konusu iki işlemin birbirinden farklı mâhiyetlere sahip olduğu sonu-

cuna ulaşılmıştır. Bu bölümde Kâdî'nin düşüncesinde tanımın kurucu unsurlarının neler olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda onun tanımla ilgili açıklamalarından hareketle “temyîz”, “temyîzin tamlığı” ve “tam temyîzin en az sözle sağlanması” olmak üzere tanımda üç aslî unsur kabul ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, tanımın şartları ve bu şartlarla ilişkili meseleler ele alınmıştır. Tanımın geçerliliğini ve geçersizliğini belirleyen “câmi ve mâni olma”, “tanımın tanımlanandan daha açık olması” ile “tard ve aks” kriterleri, “tanımın sıhhat şartları” olarak ifade edilmiştir. Bahse konu şartlar; “temyiz”, “temyizin tamlığı” ve “tam temyîzin en az sözle sağlanması” şeklinde sıralanan, tanımın aslî unsurlarının eksiksiz bir biçimde gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır.

Tespit edilen bir diğer önemli husus, nazar ile bilgi arasındaki ilişkinin tanım ile tanımlanan arasındaki ilişkiye doğrudan yansımasıdır. Nitekim Kâdî Abdülcebâr, nazar ve bilgi arasındaki nedensel ilişkiyi, tanım-tanımlanan arasındaki bağıntıya da tatbik etmiştir.

Bu çalışmada doküman incelemesi yoluyla elde edilen veriler tümevarımsal metin analizi (inductive textual analysis) ve yeniden yapılandırma (reconstruction) yöntemleri takip edilerek analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kâdî Abdülcebâr; Temyiz; Tanım; Epistemoloji; Ontoloji

About the Book

The Mu'tazilite Theory of Definition

An Investigation Centered on Qāḍī 'Abd al-Jabbār

In contrast to the kalām tradition of the later (muta'akhhirūn) period, which became deeply intertwined with philosophy, the kalām of the early (mutaqaddimūn) period, particularly Mu'tazilite theology, may be characterized as a relatively pure form of kalām activity due to its distance from philosophical influences. In both ontology and epistemology, Mu'tazilite theologians sought to maintain their theoretical orientations largely independent of the assumptions and implications of Peripatetic (Mashshā'ī) philosophy. Their fundamental positions in these two domains were reflected, at varying levels, throughout their theoretical system. One of the issues in which this reflection can be observed most clearly is the theory of definition. Indeed, the assumptions excluded by the substance-accident (jawhar-'araḍ) theory rendered it inevitable that definition be treated at the linguistic level. Consequently, the essentialist conception of definition was rejected in this period of kalām and replaced by a linguistic conception of definition. In this regard, a strong emphasis on differentiation (tamyīz) occupies a central place in Qāḍī 'Abd al-Jabbār's theory of definition. Remaining faithful to his theoretical and theological commitments while taking into account ontological and epistemological possibilities and limitations, Qāḍī developed an integrated theory of definition. Accordingly, this study aims, first, to elucidate the theory of definition advanced by the Mu'tazila in general and by Qāḍī 'Abd al-Jabbār in particular; and second, to analyze the ways in which his theory converges with and diverges from those of the Peripatetic philosophers and the early Ash'arite theologians.

The study consists of three chapters. The first chapter examines Qāḍī 'Abd al-Jabbār's understanding of being and knowledge. In this context, particular attention is devoted to the substance-accident theory and the distinction between essence (dhāt) and attributes (ṣifāt) in order to clarify the ontological foundation upon which his theory of definition rests. Furthermore, the principal elements of his epistemology are analyzed so as to determine how the relationship between rational inquiry (naẓar) and knowledge is reflected in the relation between definition and the thing defined.

The second chapter investigates the nature of the theory of definition constructed upon this ontological and epistemological framework. Before addressing issues such as the components and purpose of definition, a conceptual framework for understanding definition is established, and the concepts related to it are identified and analyzed. Another significant issue examined in this chapter is the distinction between definition (ta'rif) and naming (tasmiyah). In this regard, it is concluded that these two acts possess distinct natures. The chapter also identifies the constitutive elements of definition in Qāḍī's thought. Based on his discussions of definition, it is argued that he recognizes three fundamental components: differentiation (tamyīz), the completeness of differentiation, and the achievement of complete differentiation through the fewest possible words.

The third chapter focuses on the conditions of definition and the issues associated with them. The criteria that determine the validity and invalidity of a definition, namely being comprehensive and exclusive (jāmi' wa mānī'), the requirement that a definition be clearer than the thing defined, and the criteria of direct and converse correspondence (ṭard wa 'aks), are examined as the "conditions for the soundness of definition." These conditions provide the basis for the full realization of the essential components of definition, namely differentiation, the completeness of differentiation, and the achievement of complete differentiation through the fewest possible words.

Another important finding of the study is that the relationship between rational inquiry and knowledge is directly reflected in the relationship between definition and the thing defined. Qāḍī 'Abd al-Jabbār applies the causal relationship that he establishes between naẓar and knowledge to the relation between definition and the thing defined as well. In this study, the data obtained through document review were analyzed by following inductive textual analysis and reconstruction methods.

Keywords: Qāḍī 'Abd al-Jabbār; Distinction; Definition; Epistemology; Ontology

Dedem Mehmet Ulusoy'a

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	xiii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
I. Çalışmanın Konusu	3
II. Çalışmanın Amacı	6
III. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Zorlukları	7
IV. Yöntem	8
V. Literatür ve Kaynaklar	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
TANIMIN TEORİK ZEMİNİ: VARLIK ve BİLGİ ANLAYIŞI	13
1.1. Varlık Anlayışı	14
1.1.1. Cismin Yapısı: Cevher-Araz Teorisi	17
1.1.1.1. Cevher	19
1.1.1.2. Araz	20
1.1.2. Zât-Sıfat Ayrımı	22
1.2. Bilgi Anlayışı	24
1.2.1. Bilginin Tanımı	26
1.2.2. Bilginin Kısımları: Zarûrî ve Nazarî Bilgi	29
1.2.3. Nazarî Bilgi Elde Etme Yolları	30
1.2.3.1. Nazar/İstidlâl	30
1.2.3.2. Bilgiye Ulaşmanın Yöntemi Olarak Tanım: Tanımı	
Bilmek Tanımlananı Bilmeyi Gerekendirir mi?	35
İKİNCİ BÖLÜM	
TANIMIN MÂHİYETİ	49
2.1. Tanım Kavramı	50
2.2. Tanımın Tanımlanmasının İmkânı	58
2.3. Tanımın Tanımı ve Unsurları	61
2.3.1 Temyiz	63
2.3.2. Temyizin Tamlığı	76
2.3.3. Tam Temyizin En Az Sözle Sağlanması	78
2.3.3.1. Tanımda Müşterek Unsurların Olmaması	79

2.3.3.2. Tanımda Tekrarın Olmaması	81
2.4. Tanımın Amacı: Maksadın En İyi Şekilde Açıklanması	85
2.5. Tanımlanması Zor Kavramlar	94
2.6. Tanımlama-Tesmiye İlişkisi	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TANIMIN ŞARTLARI	107
3.1. Tanımın Sıhhat Şartları	108
3.1.1. Tanımın Câmî ve Mâni Olması	109
3.1.1.1. Koşullu Önergelerin İntikâli	113
3.1.1.2. Koşullu Önergelerin Tanıma Etkisi	115
3.1.2. Tanımın Tanımlanandan Daha Açık olması	122
3.1.3. Tard ve Aks	129
3.2. Tanımın Kemâl Şartları	145
3.2.1. Tanımlarda Mecâzın Kullanılmaması	145
3.2.2. Tanımın Basit Anlamlı Olması: İki İletli Tanım Problemi	154
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	163
DİZİN	171

ÖN SÖZ

İnsanın düşünme yetisiyle ulaşamayacağı bir bilgi var mıdır? Elbette bu sorunun cevabı “vardır” yahut “yoktur” şeklinde tebellür eder. Bununla birlikte, tüm düşünce gelenekleri nazar-ı itibara alındığında, bahse konu soruya ilmî kabulleri ve duyarlılıkları ekseninde bir yanıt bulma arayışı içerisinde oldukları müşahade edilmektedir. Ne var ki burada asıl soruşturulması gereken husus şudur: Kâdî Abdülcebâr’ın düşünce/zihin dünyasının dehlizlerinde bu sorunun bir cevabı var mıdır? Yahut kendi tabiriyle, onun *nazarü’l-kalbinde* (düşünce/düşünmek) bu sorunun cevabına ulaşılabilir mi?

Her aşamasından keyif aldığım bu çalışmanın ve Kâdî Abdülcebâr’ın zihin/düşünce dünyasındaki yolculuğun sonuna gelirken, çalışmaya katkıda bulunan kıymetli hocalarıma ve dostlarıma teşekkür etmek isterim.

Çalışmanın her aşamasında büyük bir özveri gösteren; dakik ve kıymetli öneri, eleştiri ve düzeltmeleriyle çalışmanın daha iyi bir hâle gelmesine katkı sağlayan, kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ziya Erdinç’e; lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca kendisinden çokça istifade ettiğim, her daim yaratıcı öneri ve eleştirilerde bulunan, teze dair ufuk açıcı fikirleriyle çalışmaya katkı sunan ve jüride yer alan kıymetli hocam Doç. Dr. Hayrettin Nebi Güdekli’ye; tez jürisinde yer alıp katkılarıyla çalışmanın daha iyi bir seviyeye ulaşmasını sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Sami Turan Erel hocaya; lisans ve lisansüstü eğitimimde kendilerinden çokça istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hatice Kelpetin Arpağuş’a, Prof. Dr. Hülya Alper’e ve Prof. Dr. Mehmet Bulgen’e; gerek lisans gerekse lisansüstü eğitimim boyunca doğrudan ve dolaylı olarak kendisinden çokça istifade ettiğim, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ömer Türker’e; tez yazım sürecinde bilgisinden önemli ölçüde yararlandığım, kaynak temini noktasında katkılarda bulunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mesut Erzi’ye;

kıymetli fikirleri ve çalışmanın yayınlanması hususundaki teşviklerinden ötürü değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILDIRIM'a; her koşulda desteğini ve samimiyetini hissettiğim değerli ağabeyim Ahmet Ellikçi'ye; tez konusunun belirlenmesi sürecinde istişarelerde bulunduğum, bu konuyu gündemime almamı sağlayan ve beni bu konuda teşvik eden, desteğini ve hoşgörüsünü her zaman hissettiğim değerli ağabeyim Arş. Gör. Ahmet Koca hocaya; gerek kaynak temini noktasındaki kritik yardımları gerekse ufuk açıcı fikirleriyle teze katkıda bulunan kıymetli ağabeyim Arş. Gör. Bilal Bahadır'a; yapıcı fikirleri ve yazım teknikleri konusunda verdikleri bilgilerden ötürü ağabeylerim Arş. Gör. Abdülhamit Soğukpınar'a ve Arş. Gör. Muhammed Furkan Yazıcı'ya; önerileriyle teze katkıda bulunamamaları da her daim yanımda olan dostlarıma; her türlü destekleri ve sundukları imkânlar dolayısıyla İlmî Araştırmalar Merkezi-ne (İLAM) ve İlim Yayma Vakfına (İYV) şükranlarımı sunuyorum.

Hiçbir zaman benden desteğini esirgemeyen, aldığım kararları her daim saygı ve güvenle karşılayan muhterem babam Ahmet Ulusoy'a ve pek değerli anneme; kendileriyle çok sık görüşmemsem de desteklerini her zaman yanımda hissettiğim değerli ablama, ağabeyime ve kardeşime en içten şükranlarımı sunuyorum. Yakın zamanda ahirete irtihal eyleyen, ilme yönelik iştiağını örnek aldığım sevgili dedem Mehmet Ulusoy'u da rahmetle yâd ediyor; Allah'ın kendisinden razı olmasını ve mekânını cennet eylemesini niyaz ediyorum.

İslâm ve iman nimetiyle müşerref olmamızın vesilesi Resûl-i Ekrem'e salat ve selâm olsun. Nihayetinde, her ne kadar sözün bidayetinde zikredilmesi gerekse de mutlak tevhidin sahibi, adaletinde hiçbir şüphe bulunmayan, eşyaya varlık bahşeden şanı yüce Allah'a sonsuz hamd ü senâlar ve nihayetsiz şükürler olsun.

Mehmet Ali ULUSOY
Bağlarbaşı, 2026

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
M.Ü.S.B.E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: tahkik
t.y.	: Tarih yok
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok